

สตรีชื่อ “แพ” แห่งสายสกุล “ขุนนาค

เจ้าจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์) ในรัชกาลที่ 5

สตรีในสายสกุล “ขุนนาค” จะปรากฏมีบทบาท “นำสมัย” ในหน้าประวัติศาสตร์เสมอ นับตั้งแต่ เจ้าจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์) ผู้เป็น “รักแรก” ในรัชกาลที่ 5, สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี, เจ้าจอมก๊กอ้อ หรือ เจ้าจอมพงศ์อ้อ (เจ้าจอมมารดาอ่อน เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมอาบ และ เจ้าจอมเอื้อน), คุณหญิงมณี สิริวรสาร ผู้เป็นที่มาของหนังสือ “ชีวิตเหมือนฝัน คุณหญิงมณี สิริวรสาร”, หม่อมปริมยุคล ณ อยุรยา หม่อมในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล เป็นต้น

ตระกูลใหญ่ บุนนาค สายสกุลสำคัญ

บุนนาคเป็นตระกูลใหญ่ และมีบทบาทสูงในประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา จากต้นตระกูล บุนนาค คือ เจ้าพระยาบวรราชนายก (เฉกอะหมัด) ชาวเปอร์เซียที่เดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ปลายรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จนถึงยุครัตนโกสินทร์ที่ก้าวสูงสุดสูงสุด คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
ผู้บัญชาราชการแผ่นดิน

ช่วงเวลาดังกล่าว สมาชิกบุนนาค สายสกุลนี้ มีบทบาทสูงทั้งฝ่ายชายในตำแหน่งหน้าที่ราชการ ที่เรียกกันว่า “ฝ่ายหน้า” และฝ่ายหญิงในราชสำนัก หรือ “ฝ่ายใน” ดังในรายงาน “สตรี ‘บุนนาค’ ผู้เสริมสร้างอำนาจตระกูลในพระราชสำนักฝ่ายใน เป็นคนโปรดใช่แค่สวย?” ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม ฉบับสิงหาคม พ.ศ. 2543

บุคคลในสกุลบุนนาค ถือว่าการถวายบุตรธิดาเข้ารับราชการในพระราชสำนักเป็นการแสดงความจงรักภักดีอย่างหนึ่ง และได้ถือปฏิบัติกันสืบมา ในทุกรัชสมัยจึงปรากฏบุคคลในสกุลบุนนาคถวายตัวเข้ารับราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในเป็นจำนวนมาก การเข้ารับราชการของบุคคลจากบุนนาค สายสกุลที่มีความสำคัญสกุลหนึ่งของสยาม เจริญรุ่งเรืองและก้าวหน้าในทุกสายงาน ซึ่งน่าจะเกิดจากปัจจัยหลายประการ เช่น โอกาสในการถวายตัวใกล้ชิดมีมาก ทำให้ได้เรียนรู้งานและนโยบายบ้านเมือง จึงมีโอกาสแสดงความสามารถให้ตรงตามพระราชประสงค์ และเป็นที่พอพระราชหฤทัยได้ง่าย

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งคือ คุณสมบัติส่วนตัวของบุคคลในตระกูล ที่มีความฉลาดเฉลียว อดทน ขยันขันแข็ง ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระบรมราชวงศ์ ประการสุดท้ายคือ จำนวนสมาชิกในสกุลซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กระจายกันควบคุมหน่วยงานสำคัญของบ้านเมืองแทบจะทุกหน่วยงาน ซึ่งเป็นการสอดประสานเอื้ออำนาจและอิทธิพลให้กันและกัน ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีสตรีในสกุลขุนนาคที่ถวายตัวเป็นข้าราชการสำนักฝ่ายใน รวมทั้งสิ้น 8 ท่าน ครั้นถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 14 ท่าน สตรีที่ถวายตัวใน 2 รัชสมัยนี้ ส่วนมากเป็นธิดาของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) บุตรชายคนสำคัญของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา มี 14 ท่าน คือ คุณหญิงแพ, คุณหญิงพลอย, คุณแฉ (เจ้าคุณตำหนักใหม่), คุณปุก (เจ้าคุณกลาง), คุณหรั่ง (เจ้าคุณ น้อย), คุณหญิงปริก, คุณหญิงสายหยุด, คุณนุ่ม (เจ้าคุณตำหนักเดิม), เจ้าคุณหญิงเป้า, เจ้าคุณหญิงคี่, คุณหญิงสวน, คุณหญิงปาน, คุณหญิงลิ้นจี่ และ คุณหญิงเลื่อน

“ข้าราชการฝ่ายใน” สายสกุลขุนนาค สมัยรัชกาลที่ 4-5

ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสตรีจากสกุลขุนนาค ถวายตัวเข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่ายในถึง 34 ท่าน ดังนี้

เจ้าคุณพระยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ)

เจ้าจอมมารดาสำลี, เจ้าจอมหนูสุด, เจ้าจอมวัน, เจ้าคุณจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์), เจ้าจอมมารดาโหมด, เจ้าจอมเหรียญ, เจ้าจอมอ้น, เจ้าจอมมารดาอ่อน, เจ้าจอมเอี่ยม, เจ้าจอมเอิบ, เจ้าจอมอาบ, เจ้าจอมเอื้อน, เจ้าจอมแสบ, เจ้าจอมแก้ว, เจ้าจอมโหมด, เจ้าจอมจิ้น, เจ้าจอมเยื้อน, เจ้าจอมวอน, เจ้าจอมอบ, เจ้าจอมพิศว์, เจ้าจอมเลียม, เจ้าจอมแถม, เจ้าจอมเชย, เจ้าจอมปุก, คุณแปลก, คุณพรรณสุรียา, คุณอ้น, คุณหจิม, คุณเชย, คุณปุย, คุณลำจวน, คุณสดับ, คุณสดม และ คุณวรินดับ ใน 4 รัชสมัย ปราบกฐสตรีนาม “แพ” 2 ท่าน คือ คุณหญิงแพ และ เจ้าจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์) ซึ่งบุคคลท่านหลังเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

มูลเหตุชื่อ “แพ” ได้รับคำอธิบายกรณีเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ว่า เพราะท่านเกิดที่แพริมแม่น้ำเจ้าพระยาในฝั่งเขตธนบุรี ท่านเป็นธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และเป็นหลานสาวของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นเสนาบดีที่มีอำนาจมากในแผ่นดิน เจ้าจอมมารดาแพ เป็นหม่อมในรัชกาลที่ 5 ก่อนพระองค์จะเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และเป็นสตรีที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีความรักให้เป็นคนแรกก็ว่าได้ เพราะมีหลักฐานปรากฏถึงเรื่องราวความรักที่ทรงมีต่อคุณแพเยี่ยงหนุ่มสาวทั่วไป

เจ้าจอมมารดาแพได้ผูกพระทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ด้วยคุณสมบัติพิเศษ ที่ทำให้ทรงต้องรำลึกถึงท่านในฐานะสตรีคนแรกที่ทรงมีพระราชหฤทัยปฏิพัทธ์ โปรดพระราชทานเกียรติยศเป็นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ และโปรดยกย่องเหนือเจ้าจอมคนอื่น ๆ ตลอดรัชสมัย กรณีภารกิจที่สำคัญของท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ได้แก่ การปฏิบัติหน้าที่เป็น ผู้เบิกพระโอรสพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 (เป็นผู้ที่ถวายน้ำนมจากหน้าอกของท่านแก่บรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดา เพื่อเป็นปฐมมงคล) รวมทั้งทรงเป็น ผู้นำแพชั่น สนองพระราชโอรสรัชกาลที่ 5 ที่มีพระราชประสงค์ให้สตรีเลิกไว้ผมเปียอย่างโบราณ เปลี่ยนเป็นไว้ผมยาวแทน เจ้าคุณพระประยูรวงศ์จึงไว้ผมยาวประป่า และขมวดปลายผมเบื้องต้น จนมีหญิงสาววังจำนวนไม่น้อยเริ่มหันมาไว้ผมยาวในภายหลัง

แม้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ล่วงถึง พ.ศ. 2484 เจ้าคุณพระประยูรวงศ์อยู่ในวัยชราใกล้จะถึง 90 ปี จอมพล แปลก พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีขณะนั้น ประกาศชักชวนสตรีไทยให้เปลี่ยนเครื่องแต่งตัว เช่น เปลี่ยนตัดผมสั้นเป็นไว้ยาว เปลี่ยนนุ่งผ้าโจงกระเบนเป็นนุ่งถุง ให้ใส่เกือก ใส่หมวก เป็นต้น

รัฐบาลไทยได้ชวนเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ให้เป็นผู้นำสตรีที่มีบรรดาศักดิ์ให้เปลี่ยนแปลง ท่านก็ยินดีรับช่วยและเอาตัวของท่านออกหน้าเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวตามอย่างที่ต้องการ ก็มีผลให้ผู้อื่นปฏิบัติตามท่านอย่างคึกคัก ท่านจึงได้รับความเคารพนับถือจากรัฐบาลในสมัยนั้น ได้รับเชิญไปเข้าสมาคม และไปเป็นประธานในการให้รางวัลต่าง ๆ ต่อมาเนื่อง ๆ ทุกวันนี้บทบาททั้งในฝ่ายหน้าและฝ่ายในของตระกูลบุนนาค สายสกุลหนึ่งของไทย ลดลงตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ก็ได้แทรกตัวมีบทบาททั้งในวงการราชการ ตำรวจ ทหาร นักวิชาการ นักออกแบบ แพทย์ ภาคเอกชน นักแสดง รวมทั้งในแวดวงนักกฎหมาย เช่น ศาสตราจารย์พิเศษไชยวัฒน์ บุนนาค และบุตรสาวคือ ปาลาวี เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

จุมพฏ สายหยุด. (2566, 23 มีนาคม). สตรีชื่อ “แพ” แห่งสายสกุล “บุนนาค”. ศิลปวัฒนธรรม.

https://www.silpa-mag.com/history/article_104663